

ISSN 1300-1458

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

• Sayı 1 • Bahar 2005

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Sayı : 1 Yıl : 1 Bahar 2005

Sahibi	Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına Prof.Dr. Mustafa YILMAZ
Yazı İşleri Müdürü	Doç. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Yayın Kurulu	Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan) Doç.Dr. Fatma ACUN Doç. Dr. Adil DAĞISTAN Doç.Dr. Temuçin Faik ERTAN Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU Yrd. Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU Yrd.Doç. Dr. Ayten SEZER Dr. Yasemin DOĞANER Dr. Sadık ERDAŞ Dr. Derviş KILINÇKAYA Dr. Yunus KOBAL
Yayına Hazırlayan	Doç.Dr. Temuçin Faik ERTAN Yrd.Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU Dr. Yasemin DOĞANER Dr. Sadık ERDAŞ Dr. Yunus KOBAL
Bu Sayının Hakem Kurulu	Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara. Prof. Dr. Semih YALÇIN, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ankara. Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Oğuz AYTEPE Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Adil DAĞISTAN, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Şefika KURNAZ, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Ankara Doç. Dr. Yusuf SARINAY, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara. Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. Yrd. Doç. Dr. Necati AKSANYAR, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya. Yrd. Doç. Dr. Ender GÖKDEMİR, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara. Yrd. Doç. Dr. Ayten SEZER, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Lozan Konferansı Sırasında Ankara

Ankara During the Lausanne Conference

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (Bahar 2005) 9-27

Temuçin Faik ERTAN

Doç.Dr; Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ÖZET

Lozan Konferansı dış politika açısından olduğu kadar Türk iç politikası açısından da önemlidir. Konferans süresince ülkedeki ve özellikle Ankara'daki gelişmeler Lozan'ı etkilerken, Lozan'daki görüşmeler de Ankara'daki ilişkileri etkilemiştir. 1922-1923 yılları arasında cereyan eden görüşmeler gerek o anda gerekse sonraki yıllarda Türkiye'deki iç politik dengelere etki etmiştir. Lozan'daki görüşmeler ve sonrasında imzalanan barış antlaşması, ileriye dönük bir takım gruplaşmaların ve hesaplaşmaların tetikleyicisi olmuştur. Hatta günümüze değin devam eden bazı tartışmaların kaynağını teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Lozan Konferansı, Ankara, İç Politika, İsmet Paşa (İnönü), Rauf Bey(Orbay)*

SUMMARY

Lausanne Conference is important in terms of Turkish domestic policy as well as foreign policy. While, during the conference period, developments in the country and especially in Ankara effected Lausanne, developments in Lausanne also effected the relations in Ankara. Negotiations conducted between 1922-1923, had affects on the Turkish domestic political balances both of that time and of the following years. Negotiations in Lausanne and the peace treaty signed after it triggered the forward-looking groupings and disputes. And it also formed the basis for some disputes that have been carried even to today.

Key Words: *Lausanne Conference, Ankara, Domestic Policy, İsmet Pasha (İnönü), Mr. Rauf (Orbay)*

Giriş

Ankara, Orta Anadolu'nun sakin ve mütevazı bir yerleşim merkezi iken, 27 Aralık 1919 tarihinden itibaren Milli Mücadele'nin kalbinin attığı yer olmuştur. Ankara, özellikle 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla askeri, siyasal ve ekonomik açıdan temel politikaların belirlendiği bir merkez niteliğine kavuşmuştur. 1920-1922 yılları arasındaki işgale karşı yürütülen Ankara merkezli askeri ve siyasî mücadeleyi, sadece İtilaf Devletleri'ne karşı verilen bir mücadele olarak görmek doğru değildir. Ankara, bu süre zarfında yalnız işgalci güçlerle değil, aynı zamanda İstanbul'daki işgal yanlısı çevrelerle de mücadele etmiş ve bir yandan da kendi içindeki çekişmelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. İçte dönük olarak yürütülen bu mücadele, Ankara açısından dışa karşı verilen mücadele kadar zor ve yıpratıcı olmuştur. Ancak iç mücadele önceleri dışa karşı verilen mücadele kadar ön plana çıkmamış ve taraflar, askeri mücadelenin sona ermesinden sonra başlayacak siyasî süreç için bir anlamda pusuya yatmışlardır. Bu nedenle Milli Mücadele yıllarında zaman zaman ertelenen iç çekişmeler, askeri zaferin elde edilmesinden sonra su yüzüne çıkmış ve bir hesaplaşmaya dönüşmüştür.

Bunun bir sonucu olarak Mudanya Mütarekesi sonrasında, Lozan Barış Konferansı için hazırlıkların yapıldığı günlerde, mücadele dışa karşı değil, içte egemenlik mücadelesine dönüşmüştür. Lozan Konferansı öncesi ve sonrasıyla Türk dış politikasını olduğu kadar, iç politik dengeler üzerinde de etkili olmuştur. Konferans sırasındaki görüşmeler, kesilme dönemindeki gelişmeler ve imza aşamasındaki tartışmalar, sadece Türkiye ile Batılı Devletler arasındaki ilişkileri yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti, Heyet ile Meclis'teki muhalif gruplar ve heyetin kendi içindeki çatışmalara sahne olmuştur.

Saltanatın Kaldırılması ve Heyet Üyelerinin Belirlenmesi

a) Saltanatın Kaldırılması :

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanıp yürürlüğe girmesinden sonra, gerek Ankara'da, gerekse İstanbul'da, toplanacak barış konferansı için çalışmalara hız verilmiştir. TBMM Hükümeti, daha Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken, 4 Ekim 1922'de İngiltere ve Müttefiklerine nota vererek, barış konferansının başlangıç tarihi olarak 20 Ekim 1922'yi, yer olarak ise İzmir'i teklif etmiştir¹. Ancak Müttefikler, notada önerilen tarih ve yere pek itibar etmemişler ve konferansın kendilerinin önerdiği Lozan'da toplanmasını Türk tarafına kabul ettirmişlerdir.

Bu dönemde, hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer hükümetin bulunması, konferansta Türk tarafının hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Konferans için henüz resmi notaların verilmediği, hatta konferansın nerede toplanacağını bile kesinleşmediği günlerde, 17 Ekim 1922 tarihinde, İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiştir. Oldukça gizli tutulan bu telgrafta; kazanılan zaferle Ankara ve İstanbul arasındaki anlaşmazlık ve ikilik ortadan kalktığı; Müttefiklerin yapılacak olan barış konferansına her iki hükümeti de çağıracakları; bu yüzden önemli konuların daha önce beraberce müzakere edilip, hazırlıklı olarak

1. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, I. Cilt, İstanbul, 1957, s.88.

konferansa gidilmesinin zorunluluğu; güvenilir bir kişinin, bu konuları görüşmek üzere gizli ve acele olarak İstanbul'a gönderilmesinin gerektiği ifade edilmiştir².

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği cevapta; TBMM Hükümetinin, Türkiye Devleti aleyhinde her türlü teşebbüse karşı tedbirleri aldığı; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekli ve niteliği belli olan Türkiye Devleti'nin kuruluşundan beri Türkiye'nin mukadderatına el koyanın ve bundan sorumlu olanın yalnız ve ancak TBMM Hükümetinin olduğunu; bu nedenle de yakında açılacak olan konferansta, Türkiye Devletinin yalnız ve TBMM Hükümeti tarafından temsil olunacağını açıklamıştır³.

Ankara, böylece İstanbul Hükümeti'nin kazanılan askeri zaferlerde pay sahibi olmak istemesinden ve bunun sonucu olarak barış konferansına katılmayı bir hak olarak görmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmaması için önlemler alabileceğini ima etmiştir. Çekilen bu karşılıklı telgraflar, askeri zafer sonrasında, barış konferansı öncesinde, hatta konferansın nerede toplanacağı bile belli olmadan, Ankara ile İstanbul arasında bir iç hesaplaşmanın başladığını göstermektedir.

Ankara'nın kendisini İstanbul'a bağlı görmediğini, hatta daha üstün gördüğünü gösteren hamlelerinden biri de hemen o günlerde gerçekleşmiştir. Refet Paşa ve Türk jandarmaları telgrafların hemen sonrasında, 18 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a girmişler ve İstanbul'da TBMM Hükümeti adına denetimi sağlamışlardır. Yine aynı günlerde TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey de İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasını engellemek için gazete ve ajanslar vasıtasıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur⁴. Ancak İstanbul'daki yönetime bir gözdağı niteliği taşıyan bu hareketlere rağmen İstanbul Hükümeti, konferansa katılma yolundaki çabalarından vazgeçmemiştir.

Gerek İstanbul'da, gerekse Ankara'da konferans için çalışmaların devam ettiği günlerde İtilaf Devletlerinden beklenen nota gelmiştir. 27 Ekim 1922 tarihinde İngilizce, Fransızca ve İtalyanca verilen nota şöyledir: *"24 Eylül 1922 tarihli notalarına ek ve Ankara Hükümeti'nin 4 Ekim 1922 tarihli notasına cevap olarak Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetleri Doğu'da harbe son verecek bir antlaşma yapmak amacıyla 13 Kasım 1922'de müzakereleri açmak için temsilcilerini Lozan'a göndermeye, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni davetle şeref kazanırlar. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetleri arasında, temsilcilerin tam yetkili olması ve fakat bu delegelerin ikiden fazla olmaması kararlaştırılmıştır"*⁵.

İtilaf Devletleri, verdikleri ayrı bir nota ile de İstanbul Hükümeti'ni konferansa davet etmişlerdir. Her iki hükümetin de davet edilmesi, Müttefiklerin İstanbul Hükümeti'ni hâlâ tanıdıklarını göstermekteydi. İtilaf Devletleri, Mudanya'da oldukça sert ve katı olan TBMM Hükümeti'nin görüşlerini bu yolla yumuşatmayı ve Türk tarafının pazarlık gücü azaltmayı düşünmüşlerdir.

Müttefiklerin daveti Ankara'da tepkiye yol açarken, İstanbul Hükümeti tarafından olumlu karşılanmış ve Sadrazam Tevfik Paşa konu ile ilgili olarak TBMM Başkanlığına bir telgraf çekmiştir. Tevfik Paşa 29 Ekim tarihli telgrafında; konferansa, hem Bâbiâli

2. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, III. Cilt, 9. Baskı, İstanbul, 1969, s. 1236, Vesika No : 260.

3. *Nutuk*, III. Cilt, s.1237, Vesika No: 261.

4. *Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Ankara, 1969, s.109.

5. *Türk İstiklâl Harbi*, s.109.

hem de Büyük Millet Meclisi davet edildiğini; Bâbıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında bir ikiliğin düşünülmemeyeceğini; Bâbıâli'nin tüm baskılara rağmen Sevr Antlaşması'nı onaylamadığını ve işgalin etkisini azaltmak için çalıştığını iddia etmiş ve yüksek vatan menfaatleri uğrunda birlik sağlanmasının şart olduğunu; bu yüzden memleketin geleceği ve hakların savunulması konularını müzakere etmek için Büyük Millet Meclisi'nce tayin edilecek bir kişinin özel talimatla gönderilmesini istemiş ve eğer bu uygun görülmezse İstanbul'dan Ziya Paşa'nın Ankara'ya gönderileceğini açıklamıştır⁶.

Aynı tarihte TBMM Hükümeti, Müttefiklere davetin kabul edildiğini bildirmiş ve ayrıca İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasının, TBMM Hükümeti'nin katılmasına engel teşkil edeceğini de özellikle belirtmiştir. Bunun üzerine Müttefikler, konferansa yalnız TBMM Hükümeti'nin katılmasının kendilerince bir sakınca taşımadığını ifade etmişlerdir⁷.

İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılması TBMM Hükümeti'nin girişimiyle şimdilik engellenmiştir. Ancak, sorun tümüyle çözümlenememiştir. Aslında Tevfik Paşa'nın telgrafı, Mustafa Kemal Paşa'ya düşündüğü bir takım iç hamleleri yapmak için uygun bir ortam yaratmıştır. TBMM Hükümeti'nin kesin tavrı karşısında Müttefikler, İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasından şimdilik vazgeçmişler ya da öyle görünüyordular. Bütün bunlara rağmen İstanbul'da bir hükümetin bulunması, TBMM Hükümeti'nin konferansta istediği gibi hareket etmesini engelleyebilir ve ayrıca Lozan'a gidecek olan Türk Heyetini de, devletin şekli belli olmadığı için padişaha karşı sorumlu duruma düşürebilirdi. Tüm bu sorunların kökünden çözümlenmesi için saltanatın kaldırılması akla gelen en uygun tedbir olarak görülmüştür.

Sonuç olarak Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşı tarafından saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak verilen kanun teklifi 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilmiş ve saltanat kaldırılmıştır⁸.

Saltanatın kaldırılmasından sonra, Müttefikler ile İstanbul Hükümeti arasındaki ilişkiler bir süre daha devam etmiştir. Tevfik Paşa saltanatın kaldırılması üzerine son çare olarak Rumbold'a başvurarak "İstifa mı etmesi yoksa, Lozan'a temsilci mi göndermesi gerektiğini" sormuştur. Rumbold'un "1921'de Londra'daki gibi davran" cevabı üzerine bu fikri kabul etmemiş ve istifa etmiştir⁹.

Saltanatın kaldırılması yeni Türk devletinin yöneldiği rejimin ne olduğu konusunda ciddi ip uçları veren bir gelişme olmakla birlikte, bu olay rejim konusunda ileriye dönük tartışmaların doğmasına ve aynı zamanda da bir yıl kadar devam edecek olan rejim ve devlet başkanlığı belirsizliğine de yol açmıştır. Saltanatın kaldırılmasının Lozan Konferansını aşan boyutları ve sonuçları olduğu bir gerçektir. Bu kökten düzenleme, sadece İstanbul'daki çevrelere karşı bir üstünlük olarak değil, aynı zamanda kazanılan askerî zafer sonrasındaki bir iç hesaplaşma ve Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis içindeki muhaliflerine karşı elde etmiş olduğu önemli bir başarı olarak da görülebilir.

6. *Nutuk*, III. Cilt, s.1238-1239, Vesika No: 263.

7. *Türk İstiklal Harbi*, s.111.

8. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24. Cilt, s.314.

9. Gothard Jaeschke. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar*, Ankara, 1973, s.7-8.

b) Lozan'a Gidecek Türk Heyetinin Belirlenmesi :

Barış konferansında, Türk tarafının hangi hükümet tarafından temsil edileceği konusunda tartışmaların devam ettiği sıralarda, Ankara'da Lozan'a gidecek TBMM heyetinin belirlenmesi çalışmalarına da hız verilmiştir. TBMM'ndeki genel eğilim heyet başkanlığına Rauf Bey'in, diğer temsilciliklere de Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'i getirileceği şeklinde idi¹⁰.

Döneme ilişkin hatıralar incelendiğinde ön planda olan pek çok kişinin, ya Türk Heyeti'nde başkan ve üye olarak yer almak istediği ya da heyetin belirlenmesinde rol oynadıklarını belirttikleri görülür¹¹. Ancak, Mustafa Kemal'in düşündüğü barışı sağlayacak kişi, İsmet Paşa'dan başkası değildi. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı tercih ederken, O'nun kendisine yakınlığını, askeri kişiliğini ve Mudanya'da gösterdiği başarıyı ölçü olarak aldığı söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa için, Lozan'da kendisinin talimatlarının dışına çıkmayacak bir kişi gerekli idi. Bu kişi de Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki barışı sağlayabilecek olan İsmet Paşa idi.

Diğer devletlerin konferansa hükümet başkanlarını göndermeyecek olmaları, daha en baştan Rauf Bey'in heyet başkanlığı ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Protokolde temel ilke olan denklik gereği, Vekiller Heyeti Reisi olan Rauf Bey'in Lozan'a gitmesini imkansız kılmıştır. Ancak Rauf Bey'in Lozan'a gönderilmemesinde etkili olan gerekçeler diplomatik kurallarla sınırlı değildi. Asıl neden Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerinin ve talimatlarının dışına çıkması konusunda kuşkuların olması idi. Daha açık bir ifadeyle Mustafa Kemal Paşa, muhalif İkinci Grupla dirsek teması olan Rauf Bey'e güven duymamaktaydı. Bu konudaki düşüncelerini de şöyle dile getirmiştir: "Rauf Bey'in tahtı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfiki teklif etti. Bu teklife dermeyeran ettiğim mütalaada, İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade mahduttur. İsmet Paşa reis olursa, azami istifade temin olunacağına ben de kaniim, dedim"¹².

Ankara'da hemen herkesin heyet-toto oynadığı bir dönemde, birçok kişi heyete katılmak ve hatta başkan olmak için yoğun bir çaba harcamış ve bu amaca ulaşmak için kulis faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Ancak heyetin oluşturulmasında ve başkanın belirlenmesinde anahtar isim Mustafa Kemal Paşa idi. Diploması konusunda deneyimli isimlerin ön plana çıktığı bu dönemde yapılan tahminlerin hiç birisi doğru çıkmamış ve heyet başkanlığına İsmet Paşa getirilmiştir¹³.

Sonuç olarak, Yusuf Kemal Bey, Hariciye Vekilliğinden "hastalığını" gerekçe göstererek istifa etmiştir. Hariciye Vekilliğine seçilen İsmet Paşa, Konferansa katılacak Türk

10. Cebesoy, s.109., Feridun Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar*, II. Cilt, İstanbul, 1955, s.41

11. Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, IV. Cilt, İstanbul, 1962, s.52-53; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s.325; Dr.Rıza Nur, *Hayat ve Hattıratım*, III.Cilt, İstanbul, 1968, s.962-963; Cebesoy, s.109

12. *Nutuk*, II. Cilt, s.681. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerini değerlendirirken, Nutuk'un okunuş döneminin göz önünde bulundurulması gerekir. Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılına ait olayları, yaklaşık 5 yıl sonra, Ekim 1927'de ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey arasındaki ilişkiler, Nutuk'un okunduğu günlerde oldukça bozuktur. Çünkü bu dönemde Rauf Bey, yurt dışında bulunmaktaydı ve İzmir Suikastı'nda suçlu görülerek gıyabında cezalandırılmıştı. Bu bakımdan, Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey hakkındaki düşüncelerini değerlendirirken, o anki şartlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte Rauf Bey'in yerine, İsmet Paşa'nın tercih edilmiş olması, daha o dönemlerde iki devlet adamı arasında bir güven bunalımının bulunduğunu da göstermektedir.

heyetinin birinci delegesi olmuştur¹⁴. Bundan sonra Lozan'a gidecek Türk Heyeti'nin diğer üyelerinin belirlenmesi için çalışmalar daha da hızlanmıştır. Çalışmalar sonunda, üç delege, müşavirler, genel sekreter, tercüman ve sekreterlerden oluşan Türk Heyeti kesin olarak belirlenmiştir¹⁵.

Lozan'a gidecek Türk heyeti ve danışmanların listesi incelendiğinde, muhalif ikinci Gruba mensup hiçbir milletvekilinin bulunmaması dikkat çekicidir. Heyetin ve danışmanların belirlenmesini de, askeri zafer sonrasında, TBMM'deki iç hesaplaşmanın - bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür.

Türk Heyeti'nin kesinleşmesi üzerine Lozan'daki durum ile ilgili çalışmalara daha da hız verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, hükümet ve heyetin ortaklaşa yapmış olduğu çalışmalar sonunda, Lozan'da izlenecek politika ve savunulacak noktalar hakkında bir talimatname hazırlanmıştır. Vekiller Heyeti Reisi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve altı vekilin imzalarının bulunduğu resmî talimatnamede iki konuda hiçbir tavize yânaşılması öngörülmüştür. Bunlar;

1-Doğu sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir.

8-Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerenin inkıtai gerekirse yapılır¹⁶.

13. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu seçimi şöyle açıklamaktadır: "Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malûm vecihle İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'yı da, Heyet-i Murahhasa Riyaseti vazifesini ifa edip edemeyeceğini mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Heyet-i Murahhasa Reisi olması için daha evvel, Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususi ve mahrem olarak yazdığım şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekaleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın intihabına bizzat delalet eylemesini rica ettim. Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, Heyet-i Murahhasa Riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti." *Nutuk*, II. Cilt, s.682
14. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24. Cilt, s.208.
15. Türk Murahhas Heyeti'nin tam listesi için bkz.: Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943, s.39.; *Türk İstiklal Harbi*, s.279.
16. Bu talimatname Lozan'daki Türk heyetinin tavrını belirleyeceği gibi, görüşmelerde başarılı olup olmadığı konusunda yol gösterici olacaktır. Bu nedenle talimatın diğer maddelerinin de belirtilmesinde yarar vardır. 1-Doğu Sınırı: Ermeni Yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin çekilmesi gerekir. 2- Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olmak üzere ortaya çıkacak güçlükler için Vekiller Heyeti'nden talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları sorununda İngilizlere bazı ekonomik menfaatler sağlanması görüşülebilir. 3-Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine imkan oranında son derece çalışılacak ve bu sınır şöyle olacaktır: Resi İbn-i Hayn'dan başlayarak Harm, Müslimiye-Meskene ve sonra Fırat yolu Dirizor, Çöl ve nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşır. 4-Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarıma pek yakın meskun olan ve olmayan adalar behemahal ilhak edilecek, başarı elde edilmediği takdirde Ankara'dan sorulacak. 5-Trakya batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır. 6-Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi uygulanacaktır. 7-Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı askeri kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konuda müzakere inkıtai gerektirirse inkıttan evvel Ankara'ya bilgi verilecektir. 8-Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerenin inkıtai gerekirse yapılır. 9-Azınlık: Esas, mübadeledir. 10-Duyun-u Umumiye: Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde yirmi sene ertelenmesi. Duyun-u Umumiye İdaresi kalmayacaktır. Güçlükler çıktığı takdirde sorulacaktır. 11- Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır. 12- Yabancı Kurumlar: Türk kan unlarına tabi olacaktır. 13-Türkiye'den ayrılan memleketler için Misak-ı Milli'nin özel maddesi yürürlüktedir. 14- Cemaatler ve İslam Vakıfları Hukuku eski antlaşmalara göre sağlanacaktır. *Türk İstiklal Harbi*, s.117-118

Talimatnamenin verilmesiyle birlikte tüm hazırlıklar tamamlanmış ve Türk Heyeti, Ankara'dan ayrılmıştır. 6 Kasım'da İstanbul'a ulaşan Heyet, burada iki gün kaldıktan sonra 8 Kasım'da Lozan'a hareket etmiştir¹⁷.

Konferansın Birinci Dönemi ve Ankara

a) Türk Heyetinin Durumu ve Ankara :

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Konferansın ayrıntılarına girmeden önce, Türk Heyeti'nin durumunu ve aldığı görevin ciddiyetini değerlendirmek gerekir. Türk Heyeti, diğer heyetlere nazaran bir çok bakımdan olumsuz şartlara sahip bulunmaktaydı. Her şeyden önce, Heyet'in Meclis'ten tam olarak destek gördüğünü söylemek mümkün değildi. Heyet'e, muhalif ikinci gruptan kimsenin alınmaması, daha ilk andan itibaren bu grubun heyete karşı katı bir tutuma bürünmesine yol açmıştır. 18 Ayrıca Türk Heyeti, üzerindeki büyük bir baskı ile Lozan'a gelmişti. Ankara'da, askerî zaferlerden sonra diplomatik başarıların da kazanılmasını isteyen ve bunun için heyet üzerinde baskı kuran bir meclis vardı. 19 Elbette Meclis'in bu isteği aşırı ve gerçekleşmesi mümkün olmayan bir istek değildi. Kazanılan askerî zaferin sonuçlarını istemek ve bunun için uğraş vermek gerçekleşmesi mümkün olmayan uğraşlar değildi.

Bütün heyetlerin Lozan'da bulunduğu , ancak görüşmelerin resmen henüz başlamadığı bir sırada, Saltanatın kaldırılmasından sonra sadece Halife unvanını koruyan Vahdettin'in 17 Kasım 1922'de İngilizlere sığınarak İstanbul'u terk etmesi Ankara'nın gündemini oluşturmuştur. Vahdettin'in yurttan ayrılmasıyla ilgili olarak General Harington'ın mektubu ve beyanname Refet Paşa tarafından Ankara'ya gönderilmiş ve Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından Meclis'te okunmuştur. Beyanname aynen şöyledir: *"Zatı Şahane vaziyeti hazıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün İslamların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zatı Şahanenin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harington Zatı Şahaneyi almaya giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zatı Şahane vapurda Bahrişefit Filosu. Umum Kumandanı Amiral Sir Dobrock tarafından istikbal edilmiştir. İngiltere Fevkalâde Komiser Vekili Sör Nevil Henderson Zatı Şahaneyi sefinede ziyaret ederek Kral Beşinci Jorj'a bildirilmek üzere arzularını sormuştur...."*²⁰

Yine aynı beyannameden hareketler Vahdettin ile birlikte ülkeyi terkedenler şunlardır: Serkarini Ömer Yaver Paşa, Hademe Kumandanı Kaymakam Zeki Bey, Esbabçıbaşı Küçük İbrahim Bey, Berberbaşı Mahmud Bey, Seccadecibaşı İbrahim Bey, Müsahib-i Sani Mazhar Ağa, Müsahib-i Salis Hayrettin Ağa, Sertabip Reşat Ağa, Vahdettin'in oğlu Ertuğrul Efendidir²¹.

17. Karacan, s.42. Lozan Barış Konferansı'nda görüşmelerin 13 Kasım 1922'de başlaması planlanmıştı. Bu nedenle Türk Heyeti Lozan'a önce gelmişti. Ancak İngiltere'deki seçimler gerekçe gösterilerek konferans 20 Kasım'a ertelenmiştir.

18. Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara, 1964, s.91.

19. Josef Grew, *Atatürk ve İnönü*, (Çev.: M.Aşkın), İstanbul, 1966, s.13.

20. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24.cilt, s. 562-563

21. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24.Cilt, s. 563

Vahdettin'in yurttan ayrılması beklenmeyen bir gelişme değildi. Ayrıca Meclis'te ortaya çıkan genel görüntüden de anlaşılacağı gibi Vahdettin'in yurdu terk etmesi, Ankara'yı büyük ölçüde rahatlatmıştır. Ancak bu gelişme yeni bir halifenin seçimini zorunlu hale getirmiştir. Halife seçimi 18 Kasım 1922'de gerçekleştirilmiştir. 163 üyenin katıldığı oylamada 148 oy alan Abdülmecit Efendi yeni halife olarak seçilmiştir. Bu oylama Abdürrahim Efendi 2, Selim Efendi ise 3 oy almışlardır. 9 kişi de çekimser kalmıştır²².

Konferansın başlamasından kısa bir süre Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile muhalif mebuslar karşı karşıya gelmişlerdir. Lozan'a giden Türk Heyeti'ne hiç üye sokamayan İkinci Grubun karşı hamlesi gecikmemiştir. İkinci Gruba mensup bazı milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'yı devre dışı bırakacak bir seçim kanunu önergesi vermişlerdir. Erzurum Mebusu Necati Bey ve arkadaşlarının milletvekili seçimleriyle ilgili düzenleme yapan kanun teklifine göre, seçimlerde aday olabilmek için ya Türkiye sınırları içinde doğmuş olmak ya da aynı yerde beş yıl sürekli ikamet etmek şartı getirilmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın söz alarak kanun teklifinin kendisine yönelik olduğunu açıklaması, İkinci Gruba mensup mebuslar tarafından reddedilmiş olsa da, konu Meclis'te genel olarak bu yönüyle ele alınmıştır. Teklif, Teşkilat-ı Esasiye Komisyonu'na gönderilmiş ve gündemden çıkarılmıştır²³. Bu olay askeri zafer sonrasında saltanatın kaldırılması sırasında yaşanan Ankara-İstanbul hesaplaşmasını aşan, bizzat zaferin kazanılmasında doğrudan rol oynamış olan TBMM'deki bir iç hesaplaşma olarak değerlendirilebilir. Muhallif mebusların, Lozan Konferansı'nın hemen ilk günlerinde, Türkiye'nin içte güçlü görünmesinin elzem olduğu bir dönemde, iç hesaplaşmaya yönelmeleri ilginçtir.

b) Lozan Görüşmelerinin Birinci Döneminde Ankara :

4 Şubat 1923 tarihine kadar devam eden konferansın birinci döneminde görüşmeleriyle ilgili olarak TBMM'nde zaman zaman tartışmalar çıkmıştır. Özellikle ikinci gruba mensup bazı mebuslar, konferanstaki durumdan memnun olmadıklarını açıklamışlardır. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Lozan'daki Türk heyetini destekleyerek eleştirileri cevaplamaya çalışmıştır²⁴. Rauf Bey'in, Meclis'teki heyet yanlısı bu tavırlarından, ilk dönemde Heyet ile, daha doğrusu İsmet Paşa ile ilişkilerinin kötü olmadığı sonucu çıkmaktadır. Bu arada telgrafla haberleşmenin zaman zaman sıkıntılı durumlar yaratması üzerine İsmet Paşa, delegelerden Hasan Bey'i görüşmeler hakkında bilgi vermek ve yeni talimatlar almak üzere Ankara'ya göndermiştir²⁵.

Ankara'ya gelen Hasan Bey, 1 Ocakta Meclis'e konferans ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Hasan Bey konuşmasında, İngiltere ve müttefiklerinin tavırlarından şikayet etmiş, Karaağaç'ı vermediklerini, borçların taksiminde zorluk çıkardıklarını, Boğazların güvenliği konusunda garanti vermediklerini, işgal masraflı istediklerini, adli kapitülasyonlar istediklerini, azınlıklar için bazı imtiyazlar istediklerini ve Yunanlıların tamirat bedeli ödemeyi kabul etmediklerini açıklamıştır²⁶.

Hasan Bey, Lozan'a geri dönerken kendisine yeni gelişen durumlara göre bir talimatname daha verilmiştir. Bu talimatnameye göre; borçların taksimi meselesi, işgal masraflarının

22. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24.Cilt, s. 564-565

23. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24.Cilt, s. 159-164

24. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I. Devre, 3. Cilt, s.148-162.

25. *Hakimiyet-i Milliye*, 28.12.1922

26. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I. Devre, 3. Cilt, s.1179-1187.

kabul edilmemesi, harpten önceki imtiyazların kabul edilmemesi, kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması, adli kapitülasyonların kabul edilmemesi, azınlıklara ayrı bir uygulamanın kabul edilmemesi, Karaağaç'ın alınması, Boğazların güvenliği için garanti alınması, Yunanlılardan tamirat bedeli alınması ve Musul'un alınması gibi konular birinci derecede önemli olarak gösterilmiştir²⁷.

Daha önce verilen talimatnameden daha detaylı ve geniş olarak hazırlanan bu talimatname ile ilgili olarak bu kez Meclis'in de fikri alınmıştır²⁸. Bu da Meclis'in görüşmelerle ilgili eleştirilerin Hükümet tarafından dikkate alındığını, konferansın ne kadar yakından izlediğini ve bu konuda Hükümet üzerinde belli bir baskı kurulduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca yeni talimatname de, daha önceki talimatname gibi yine katı ve tavizsiz bir şekilde düzenlenmiştir. Konferansta hiçbir ilerleme kaydedilmemesine rağmen hâlâ eski görüşlerde ısrar edilmesi de ilginçtir. Bu ısrarın Meclis'in konuyla ilgili olarak göstermiş olduğu hassasiyetin bir sonucu olduğu akla gelmektedir. Rauf Bey, daha ilk günden itibaren Ankara'da tavizsiz bir tutum takınarak, hem Meclis'ten kendisine gelebilecek eleştirilerin önünü almış hem de olası bir başarısızlık durumunda sorumluluğu üzerinden atmış oluyordu. Diğer taraftan yeni talimatnamenin daha detaylı olması, ilk talimatnamenin yetersizliğini de ortaya koymaktadır. Türk Heyeti'nin Lozan'a giderken, görüşmeler sırasında karşı karşıya kalacağı konuları pek iyi bilmediği için yeterince hazırlıklı olmadan yola çıktığı da anlaşılmaktadır.

Hasan Bey'in açıklamaları, pek yeterli ve doyurucu olmamış ki, 3 Ocakta Meclis'te Lozan üzerine yine tartışmalar çıkmıştır. Rauf Bey, bu tartışmalarda da Türk Heyeti'ne olan güvenini dile getirmiş ve barış konusunda mebuslara açıklamalarda bulunmuştur²⁹.

Lozan Barış Konferansı hemen hiçbir konuda ilerleme sağlanmaması üzerine 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış ve heyetler ülkelerine dönmüşlerdir.

Lozan Konferansı'nın Kesilme Döneminde Önemli Olaylar

a) Türkiye İktisat Kongresi ve TBMM'de Lozan Konferansı ile İlgili Tartışmalar:

Lozan Konferansının kesintiye uğradığı günlerde, Ankara dışında, ama Ankara ve Lozan'la ilgili en önemli olaylardan biri, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'dir³⁰. 17 Şubat 1923'te toplanan ve işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden 1135 kişinin katıldığı kongrenin açış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa İzmir'de, örtülü olarak Lozan Konferansı'na ve Batılı devletlere olumlu ve olumsuz mesajlar içeren bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında; ekonominin bir ulusun yükselmesinde ve çökmesinde etkili olduğunu, bağımsızlığın tam olarak gerçekleşmesi için ekonomik bağımsızlığın tam olarak kazanılmasının gerektiğini, yabancı sermayeye düşman olunmadığını ve yabancı sermayenin Türkiye'nin yasalarına uymak şartıyla faaliyette bulunabileceğini dile getirmiştir³¹.

27. Cebesoy, s.203-205

28. Cebesoy, s.203.

29. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 26. Cilt, s.141-184.

30. Türkiye İktisat Kongresi için bkz. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara, 1968; A.Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara, 1982

31. *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, II. Cilt, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1989, s. 103-116

Misak-ı İktisadi'nin kabul edildiği kongre, TBMM Hükümeti'nin görüşlerini ve barış için şartlarını Batılı Devletlere bildirmesi açısından önemli bir vesile olmuştur³². Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gün yapmış olduğu konuşma ve gerekse sonraki günlerde yapılan açıklamalarda yabancı sermayeye düşman olunmadığının ısrarla açıklanması, sosyalist ekonominin benimsenmediği şeklindeki ifadeler, yeni kurulacak olan Türk devletinin Batı'dan kopmayacağı ortaya konulmuştur. Fakat daha da önemlisi Lozan Konferansı'nın yeniden başlaması için görüşmelerin yapıldığı bir dönemde, ekonomik bağımsızlığın vazgeçilmez olduğu dile getirilmiş ve bu yolla kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararlılık vurgulanmıştır. Daha açık bir ifadeyle kapitülasyonların kaldırılması, barış için bir ön şart olarak sürülmüş ve bu yapılırken de Batı'nın yüreğine su serpecek açıklamalara da gerek duyulmuştur.

Yeni Türk devletinin ekonomik politikasının belirlendiği, tarım, ticaret ve sanayi sektörlerindeki sorunların masaya yatırıldığı ve çözümler arandığı Türkiye İktisat Kongresi, bütün bunların yanı sıra dış dünyaya ekonomik ve siyasal mesajlar verilmesi için de bir vesile olmuştur. Bu bağlamda Lozan Konferansı'nın dağılmasından hemen sonra toplanan Kongre, görüşmelerin yeniden başlaması için atılan adımlar için bir kilometre taşı olmuştur.

İzmir'de iktisat kongresinin devam ettiği günlerde, Türk heyeti de Lozan'dan Ankara'ya dönmüştür³³. İsmet Paşa'nın Ankara'ya ulaşmasından kısa bir süre sonra TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili görüşmeler başlamıştır. 17 Şubatta başlayan görüşmeler, 6 Marta kadar devam etmiştir. Bu görüşmelerde muhalif İkinci Gruba mensup mebuslar, Lozan'da tavizler verildiği görüşünden hareketle Hükümet ve Heyet'e sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Özellikle Sırrı, Ali Şükrü, Yusuf Ziya ve Durak Beyler söz alarak Musul, Karaağaç ve mali konular olmak üzere bir konudaki memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir.

İkinci Gruba mensup mebuslar, Lozan'da Batılı Devletlere verilen Türk projesini, Hükümet ve Heyet'i sıkıştırmak için kullanmışlardır. Dış politikayla ilgili olan Lozan Konferansı, I. TBMM'de iktidar ile muhalefet arasında bir iç hesaplaşmaya dönüşmüştür. Vekiller Heyeti Reisi Rauf bey ile Heyet Başkanı İsmet Paşa eleştirilere cevap vermişlerse de, İkinci Grubu tatmin etmeyi başaramamışlardır³⁴.

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmelerde İsmet Paşa ve heyetten yana bir tavır takınmıştır. Görüşmelerin ilk günü yapmış olduğu konuşmada, Karaağaçtan vazgeçilmesi ve Musul'un konferans sonrasına bırakılmasıyla ilgili olarak İsmet Paşa'yı destekleyen bir görüntü çizmiştir³⁵. Bir yerde İsmet Paşa'nın Lozan'a heyet başkanı olarak gönderilmesinde oynadığı belirleyici rolü unutmayarak, verdiği kararın doruluğunu savunurcasına Heyet'in yanında yer almıştır. Yine Lozan ile ilgili görüşmelerin tamamlandığı, 6 Mart günü son olarak söz almış ve Heyet'in Meclis'e değil, Hükümet'e

32. Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*. 1919-1946, Ankara, 1971, s.52

33. İsmet İnönü, *Hatıralar*, I. Cilt, Ankara, 1987, s. 95; Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasına yapan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya dönüşte Lozan'dan İstanbul'a geçen ve ardından da Ankara'ya hareket eden İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluşmuş ve birlikte Ankara'ya dönmüştür. Bu Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri sırasında ortak hareket ettiklerinin açığa vurulması açısından önemlidir. İsmet Paşa, konferansla ilgili olarak Hükümet ve Meclis'ten önce Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir.

34. TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili olarak yapılan görüşmeler için gizli celse toplanmıştır. Bu görüşmeler için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III. Cilt, s. 1305-1322.; IV. Cilt, s. 1-191

35. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III. Cilt, s. 1317-1318

karşı sorumlu olduğunu belirtmiştir³⁶. Mustafa Kemal Paşa bu yolla, elinden geldiğince, İkinci Grubun, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti üzerinde baskı oluşturmalarını engellemek istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu konuşmadan sonra yapılan oylama ile İtilaf Devletlerinin vermiş olduğu projenin reddedilmesi ve Türk Heyeti'ne barış görüşmeleri için yeniden talimat verilmesi hakkındaki iki maddelik teklif kabul edilmiştir³⁷.

TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili olarak yapılan tartışmalar, Ankara'daki siyasi atmosferin daha da sertleşmesine yol açmış gruplar arasındaki uçurum derinleşmiştir. Elde edilen askeri zaferin siyasal sonuçlarının hiçbir tavize yanaşmadan kazanılmasını savunan İkinci Grup, bu sert politikasıyla bazı ılımlı mebusları da kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Hatta Meclis'te konferans ile ilgili olarak beliren karamsar havayı, İkinci Grubun siyasal başarısı olarak görmek mümkündür.

b) Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi ve TBMM'de Seçimleri Yenileme Kararının Alınması

Lozan Konferansı'nın siyasal gerginliği daha arttırdığı günlerde, Ankara'da meydana gelen bir olay iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. İkinci Grubun önde gelen isimlerinde olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük karşıtı olarak bilinen Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, Ankara'da gerçekten bir şok etkisi yapmıştır.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Meclis'te yapmış olduğu konuşmalar ve sert çıkışlarla bir anda muhalif İkinci Grubun en önde gelen isimlerinden biri olurken, diğer yandan da Mustafa Kemal Paşa'ya olan sert üslubu nedeniyle en fazla tepki çeken mebuslardan biri haline gelmiştir. Ali Şükrü Bey'in 26 Marttan sonra ortalıkta görülmemesi üzerine araştırma derinleştirilmiş ve sonuçta Giresun Alayı Komutanı olan Topal Osman Ağa ve adamları tarafından öldürüldüğü anlaşılmıştır³⁸.

Ali Şükrü Bey'in ölümünden sorumlu tutulan ve tutuklanmayı kabul etmeyerek güvenlik kuvvetleriyle çatışmaya giren Osman Ağa'nın öldürülmesi muhalif mebusları tatmin etmemiştir. Bu olay Meclis'teki gruplar arasındaki mücadelenin şiddetlenmesine ve ilişkilerin tam anlamıyla kopma noktasına gelmesine yol açmıştır. Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi için hazırlıkların yapıldığı bir sırada meydana gelen bu tatsız olayın, Mustafa Kemal Paşa'yı, Hükümet'i ve Lozan'a gidecek olan Türk Heyeti'ni zor durumda bıraktığı bir gerçektir.

36. TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV. Cilt, s. 173

37. TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV. Cilt, s. 190

38. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesiyle ilgili olarak bir fikir birliğinin bulunduğu söylenemez. Buna rağmen olayın gelişimi şöyle özetlenebilir: Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa aleyhine sağda solda ileri geri konuşması ve tehditler savurması, Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olan Osman Ağa'yı hareket geçirmiştir. Osman Ağa, yakın adamı olan Meclis Muhafız Komutanı Mustafa Kaptan aracılığıyla Ali Şükrü Bey'i Samanpazarı'ndaki evine davet etmiş ve orada saldırarak Ali Şükrü Bey'i öldürmüşler ve evin yakınında bir yer gömmüşlerdir. Olay, Ali Şükrü Bey'in son kez birlikte görüldüğü Mustafa Kaptan'ın sorguya çekilmesiyle ortaya çıkmış ve Ali Şükrü Bey'in cesedi gömüldüğü yerden çıkarılmıştır. Çankaya Köşkü'nü korumakla görevli olan Osman Ağa ise çatışmada öldürülmüştür. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesiyle ilgili olarak bkz. Cebesoy, s.298-299; Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, IV. Cilt, İstanbul, 1962, s. 80-82; Falih Rifki Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s. 339-340; *Tanin*, 1-3 Nisan 1923; *Hakimiyet-i Milliye*, 1-3 Nisan 1923

Meclis'te muhalefetin sertleşmesi, özellikle de muhtemel barış için birçok mebusun Hükümet ve Heyet üzerinde baskı oluşturmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni tedbirler almasına neden olmuştur. Ali Şükrü Bey'in beklenmedik bir şekilde öldürülmesi, TBMM'de seçimlerin yenilenmesi için yapılan çalışmaları tetiklemiştir. Aslında seçimlerin yenilenmesi ile ilgili ön karar, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi öncesinde alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve vekillerin katıldığı bir toplantıda, Rauf Bey ve bazı vekiller durumun kendileri açısından çok zor ve tehlikeli olduğunu dile getirmişlerdir. Rauf Bey ve vekiller, dışta barışla ilgili zorlukların bulunduğunu ve içte ise azim ve birliğin eskisi güçlü olmadığını vurgulamışlardır. Ayrıca yaşanan zorlukları aşmak için Meclis'e eskisi kadar güvenmediklerini de ifade etmişlerdir. Sonuçta toplantı seçimlerin yenilenmesi kararı alınarak dağılmıştır³⁹.

Bu karar Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nda da görüşülmüş, barış antlaşmasının Lozan'da elde edilmiş sonuçlarla Meclis'te kabul görmeyeceği kanaati hasıl olmuş ve alınacak yegane tedbirin meclisin yenilenmesi olduğu yönünde karar alınmıştır⁴⁰.

Sonuçta 1 Nisan 1923'te Esat Bey ve 120 arkadaşının Meclis'in feshi ve seçimlerin yenilenmesi doğrultusunda vermiş olduğu kanun teklifi kabul edilmiştir⁴¹.

İkinci Grubun tasfiyesi olarak da görülen seçimlere gidilerek, Meclis'in yenilenmek istenmesinde Lozan Konferansı'nın doğrudan rolü olmuştur. Meclisin feshi ile imzalanacak olan barış antlaşmasının onaylanmama ihtimali ortadan kalkmıştır. Ayrıca Lozan'a gitmeye hazırlanan Türk Heyeti, İkinci Grubun baskısından kurtulmuştur.

Lozan Konferansı'nın kesilme döneminde Ankara'nın gündemine oturan bir başka olay Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923'te bir seçim beyannamesi niteliği taşıyan ve Halk Fırkası'nın kuruluşunu kesinleştiren 9 umdeyi açıklamasıdır. Bu dokuz umde şöyledir:

1. *Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Bu değişmez düsturumuzdur.*
2. *1 Kasım 1922 kararıyla saltanat mülğadır. Hukuk hakimiyet ve hükümrânî, gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının müimessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiçtir.*
3. *Memlekette emniyet ve aşıyaşın muhafazası en mühim vazifemizdir.*
4. *Mahkemelerimizin süratle adaleti dağıtması temin edilecektir.*
5. *İktisadî kalkınma temin edilecektir.*
6. *Halkın askerlik müddeti azaltılacaktır.*
7. *İhtiyat zabitlerinin istikbali temin edilecektir.*
8. *Memurların meselesinin tespiti ve ikmali, halk işlerinin neticelenmesi.*
9. *Harap yerlerimizin süratle imarı*⁴².

c) Chester Ayrıcalığı ve Konferans'ın Başlaması İçin Diplomatik Çabalar :

Batılı devletler 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ülkesine demiryolları döşemek için ayrıcalıklar elde etmişler ve bunun sonucunda da yüzyılın sonlarına gelindiğinde

39. Cebesoy, s. 300

40. Okyar, s. 333

41. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 28. Cilt, s. 283; Birinci TBMM son toplantısını 16 Nisan 1923'te yapmış ve dağılmıştır.

42. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III. Cilt, s.89

Edirne, Ankara, Eskişehir, Kütahya, Konya ve Ege'deki birçok kasaba demiryolu ile İstanbul ve İzmir'e bağlanmıştır.

II. Abdülhamit döneminde petrol bölgesinin önem kazanmasıyla birlikte Doğu Anadolu ve Musul-Kerkük bölgelerine demiryolu yapılması gündeme gelmiştir. Madenler açısından olduğu kadar, jeopolitik açıdan da önemli olan bu hatta demiryolu döşemek için ayrıcalık elde etmek isteyenler arasında Amerikalı Amiral Colby M. Chester de vardı. Girişimler sonunda Amiral Chester Osmanlı yetkilileriyle 1909 yılında bir ön anlaşma yapmıştır⁴³. Chester'in yapmış olduğu bu ön anlaşma, Almanya ve İngiltere'ye yakın çevrelerin baskılarıyla Meclis onaylamamış ve proje askıda kalmıştır⁴⁴. I. Dünya Savaşı nedeniyle uzun süre askıda kalan bu proje, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra yeniden gündeme getirilmiştir. Bu kez Kasım 1922'de Amiral Colby M. Chester'in oğlu A. Chester ve A. Keneddy, Osmanlı-Amerikan Kalkınma Ortaklığının temsilcileri olarak Ankara'ya gelmişler ve demiryolu ayrıcalığı için görüşmelere başlamışlardır⁴⁵. Bu görüşmeler sonucunda alınan karar Meclis'e sevk edilmiş ve 9 Nisan 1923'te Şark-i Anadolu Demiryolları Hakkındaki Kanun adıyla 185 kabul, 11 red ve 10 çekimser oy ile kabul edilmiştir⁴⁶. Kabul edilen kanuna göre ortaklık, Türk Hükümeti'nden para ve kilometre güvencesi istemeden Anadolu'da ve Musul-Kerkük-Süleymaniye bölgesinde 4400 kilometreye yakın demiryolu ve kıyılarda da üç liman yapacaktı. Karşılığında ise bu yolların, limanların ve demiryollarının çevresindeki 40 kilometrelik şeritler içine rastlayan, bilinen ve sonradan bulunacak olan petrol dahil, bütün madenleri işletme ayrıcalığı, 99 yıl süreyle söz konusu ortaklığa bırakılacaktı⁴⁷.

Chester ayrıcalığının Lozan'da konferansın tekrar başlaması için görüşmelerin yapıldığı bir dönemde verilmiş olması bir rastlantı değildir. TBMM, bir ABD firmasına bu ayrıcalığı vererek, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanmak ve Avrupalılara karşı ABD'nin desteğini kazanmak istemiştir⁴⁸.

Ancak bu projenin hayata geçmesinin temel koşulu, Musul-Kerkük çevresinin Türkiye'de kalması idi. Ancak Lozan Konferansı sonunda ve daha sonra bölgeyle ilgili olarak ortaya çıkan gelişmeler beklendiği gibi çıkmadığı için Musul ve petrol bölgesi Türkiye'de kalmayınca, Chester Ayrıcalığının da uygulanması mümkün olamamıştır.

Lozan Konferansı'nın kesilme döneminde, Ankara'da konferans ağırlığını ve güncelliğini korumuştur. Hatta iradî ve gayrı iradî hemen bütün iç ve dış gelişmelerde Lozan Konferansı'nın etkileri hissedilmiştir. İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nden TBMM'deki tartışmalara; Meclis'te seçimleri yenileme kararı alınmasından ABD'li bir şirkete verilen Chester ayrıcalığına kadar birbirinden bağımsız görünen olayların belki de tek ortak noktası, öyle ya da böyle Lozan Konferansı ile ilgilerinin bulunmasıdır.

Bütün bu olaylar gerçekleşirken Ankara'nın gündemini meşgul eden bir başka olay, konferansın yeniden başlaması için yapılan hazırlıklardır. Aslında konferansın

43. Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25. Cilt, 4. Sayı, 1970, s.290-291

44. Tezel, s. 292

45. Tezel, s. 294

46. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 29. Cilt, s. 515

47. Tezel, s. 295

48. Timur, s. 61; Gerçekten de konferansın ikinci dönem görüşmeleri sırasında Amerikalılar Osmanlı Devleti döneminde yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklar konusu gündeme geldiğinde Türk tarafının görüşlerini desteklemişlerdir. J. Grew, s.53

devamı için çabalar Mart ayının hemen başında, TBMM'de yapılan görüşmelerin tamamlanmasından ve hükümete yetki verilmesinden hemen sonra başlamıştır. 8 Martta TBMM Hükümeti tarafından Batılı devletlere bir nota ile yeni bir barış projesi verilmiştir. Buna göre; Musul, Türkiye ile İngiltere arasında barışın imzalanmasından 12 ay sonra ikili görüşmeler yoluyla çözümlenecek, anlaşma sağlanamadığı takdirde sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti. Karaağaç, Yunanistan'a terk edilecekti. Söz konusu projede Boğazların statüsü ve azınlıklar konusunda herhangi bir anlaşmazlığın bulunmadığı, ancak borçların ödenmesi konusunda ise anlaşma sağlanamadığı ifade edilmiştir⁴⁹.

İtilaf Devletleri bu notaya 28 Martta cevap vermişler ve ikinci dönem görüşmelerinin başlaması için 23 Nisan 1923 tarihini önermişlerdir. Öneride toplantı yeri olarak yine Lozan gösterilmiştir⁵⁰. Türk tarafının bu öneriyi kabul etmesinden sonra, konferansın belirtilen yerde ve tarihte başlamasıyla ilgili tüm engeller ortadan kalkmıştır.

Türk Heyeti, yaklaşık iki buçuk aylık dönemde gerçekleştirilen düzenlemeler ve yapılan siyasal hamlelerle geçmişe göre daha güçlü hale getirilmiş ve bu kez üzerinde daha az baskıyla Lozan'a hareket etmiştir.

Lozan Konferansı'nın İkinci Dönemi

a) Görüşmelerin Tekrar Başlaması ve Antlaşmanın İmzalanması :

İkinci dönem, ilk dönemden farklı özellikler taşımaktadır. Her şeyden evvel Türk Heyeti daha rahat bir durumda Lozan'a gelmiştir. Heyet, Meclis'te seçim kararının alınması nedeniyle Meclis denetiminden, özellikle de İkinci Grubun baskısından kurtulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın tam desteğini alarak Lozan'a gelmiş olan Türk Heyeti açısından bir başka olumlu nokta ise istediklerini büyük ölçüde elde eden İngiltere'nin fazla zorluk çıkarmayacağını düşünülmesi idi⁵¹.

Gerçekten de birinci dönemde ve kesilme günlerindeki karşılıklı görüş alışverişleri sonucunda İngiltere ile ilgili sorunlar büyük ölçüde çözümlendiği için, ikinci dönemde daha çok mali ve ekonomik konuların gündeme gelmesi bekleniyordu. Nitekim beklenen olmuş, Türk Heyeti genelde Fransız ve İtalyan heyetleriyle karşı karşıya kalmıştır. Yine ikinci dönemde Yunanistan ile de özellikle tamirat bedeli nedeniyle ciddi gerginlikler yaşanmıştır.

İkinci dönemi, birinci dönemden ayıran bir başka özellik, Türk Heyeti'nin Lozan'daki diğer ülke heyetleriyle yaşadığı çekişmeler kadar, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki gerginliklerin de konferansa damgasını vurmasıdır. İsmet Paşa'nın aldığı talimatların dışına çıkması ve sorumlu olduğu Rauf Bey'i aşarak, doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurması ilişkilerin bozulmasında etkili olmuştur⁵². Bu dönemde Meclis toplantı halinde olmadığı için İkinci Grubun muhalefeti ortadan kalkmasına karşın, bu

49. İsmet İnönü, s. 105-106

50. Cemil Bilsel, *Lozan*, II. Cilt, İstanbul, 1933, s.109; Karacan, s. 229

51. Konferansın ikinci dönemi, İngiltere'nin fazla önem vermemesi nedeniyle ilk dönem kadar debdebeli başlamamıştı. İngiltere'nin, deneyimli diplomat Lord Curzon'un yerine Sir Horace Rumbold'u birinci delege olarak göndermesi de bunun bir sonucu idi.

52. Ankara-Lozan arasındaki telgraflar için bkz. Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994

kez İsmet Paşa-Rauf Bey ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar Ankara'nın gündemini oluşturmuştur.

Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey ile TBMM Heyeti başkanı İsmet Paşa arasında ilk olarak kuponlar yüzünden bir anlaşmazlık çıkmışsa da, bu büyümeden halledilmiştir. Ardından borçların ödenmesiyle ilgili olarak Lozan ile Ankara arasında ciddi bir bunalım yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa'ya çektikleri telgraflarda İstanbul'un boşaltılması konusunda ve borçların Frank olarak ödenmesinde taviz verilmemesini istemişlerdir⁵³. İsmet Paşa bu kesin talimata rağmen bir süre bocalamış ve geç de olsa Ankara'dan talimatlara uygun bir davranış geliştirerek Batılı devletlerin borçların altın ya da Sterlin olarak ödenmesini teklifini kabul etmemiştir⁵⁴. Fakat Ankara ile Lozan arasında yaşanan telgraf trafiğinin Hükümet ve Heyet, daha doğru bir ifadeyle Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın gergin günler yaşamalarına neden olmuştur. Bu tartışmalar sonraki görüş ayrılıkları için bir birikim teşkil etmiştir.

Rauf Bey-İsmet Paşa çekişmesi bununla sınırlı kalmamıştır. Kısa bir sonra bu kez Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. İsmet Paşa, tamirat bedeline karşılık olarak Karaağaç'ın alınmasında ısrar etmiştir. Buna karşılık Rauf Bey tamirat konusunda hiçbir tavize yanaşmamış ve ne pahasına olursa olsun Yunanlılardan tamirat bedeli alınmasını istemiştir⁵⁵.

İsmet Paşa'nın bu sorun nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımını gerekçe göstererek geri dönmek istemesine, Mustafa Kemal Paşa karşı çıkmış ve Hükümet ile Heyet arasında doğan anlaşmazlığın giderilebileceğini bildirmiştir⁵⁶. Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında tamirat konusunda çıkan ve zamanla ciddi bir hale gelen görüş ayrılığı, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya –biraz örtülü de olsa- destek olmasıyla İsmet Paşa'nın istediği şekilde sonuçlanmıştır⁵⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı tamirat konusunda desteklemesi Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile çalışma şartlarını da ortadan kaldırmıştır. Tamirat konusundaki görüş ayrılığı konferanstaki diğer konulara da sıçramış ve bundan sonra, konferans süresince Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki ilişkiler soğuk bir şekilde devam etmiştir.

İmza aşamasına gelindiğinde İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki ilişkilerin hâlâ düzelmediği görülmüştür. İsmet Paşa'nın antlaşmanın imzalanıp imzalanmayacağı konusundaki telgrafına Ankara'dan zamanında cevap verilmemiş ve heyet zor duruma düşmüştür. Bunun üzerine İsmet Paşa, bir kez daha hükümeti aşarak Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat etmiştir⁵⁸. Mustafa Kemal Paşa'dan gelen talimat üzerine⁵⁹ antlaşma imzalanmıştır.

Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki çelişkileri sadece tamirat meselesindeki sürtüşmeye bağlamak doğru değildir. Hilâfet ve saltanat konularında Rauf Bey'in düşüncelerini bir yana bırakırsak, konferans öncesinde Heyet başkanlığı konusunda İsmet Paşa ile

53. Cebesoy, s. 328

54. Cebesoy, s. 329-333

55. *Vakit*, 9 Mayıs 1923

56. Şimşir, s. 306

57. Bu sorunun İsmet Paşa'nın istediği gibi çözümlenmesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan'a çekmiş olduğu "...tamirati kabul etmek veya etmemekte ısrar yoktur" şeklindeki telgrafın büyük etkisi olmuştur.

58. Şimşir, s.582-583

59. Şimşir, s.584

Rauf Bey arasında bir soğukluğun çıkmış olabileceği düşünülebilir. Daha sonra İsmet Paşa'nın hükümete karşı sorumlu olduğu halde zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'ya rapor vermesi de Heyet – Hükümet ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. İsmet Paşa'nın talimatların dışına çıkmasının Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde olduğu ihtimal dahilindedir. Çünkü daha sonra Nutuk'ta konudan söz edilirken Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı hiç suçlamamakta ve aksine desteklemektedir. Buna karşılık Rauf Bey'den olumsuz bağlamda bahsetmektedir⁶⁰. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan'ı ve Rauf Bey'i 1927 yılının şartlarına göre değerlendirdiği unutulmamalıdır. Bu dönem, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey arasında önemli çelişkilerin var olduğu bir dönemdir⁶¹.

Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında görüşmeler sırasında büyük tartışmalar çıkmasına rağmen, Rauf Bey yapılan antlaşmayı bir hezimet olarak değerlendirmemiştir. Ona göre; Lozan antlaşmasının bazı eksik yanları olmasına rağmen o şartlarda yapılabilen olumlu bir antlaşmadır⁶².

b) Lozan Antlaşması'nın TBMM'de Görüşülmesi ve Onaylanması :

Türk Heyeti'nin Lozan'dan yurda döndüğü günlerde de Ankara ilginç gelişmelere sahne olmuştur. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Ankara'ya geldiği gün istifa etmiş ve protokol gereği olarak Heyet'in karşılamak durumundan kurtulmuştur. Rauf Bey'in istifasında İsmet Paşa'nın Lozan'da sergilediği tavır ve Mustafa Kemal Paşa'nın buna karşı herhangi bir önlem almaması dorudan rol oynamıştır⁶³.

Bu arada İsmet Paşa ve Türk Heyeti'nin yurda döndükleri günlerde Türkiye'de seçimler tamamlanmıştır. İkinci TBMM ilk toplantısını 11 Ağustosta, Türk Heyeti'nin İstanbul'a gelmesinden bir gün sonra yapmıştır. Büyük bir çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa taraftarlarından oluşan II.TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelere 21 Ağustos 1922'de başlamıştır.

Mersin mebusu Niyazi Bey, antlaşma ile Mısır, Sudan, Kıbrıs, Adalar ve Trablusgarp'tan resmen vazgeçildiğini ileri sürmüş ve ayrıca güney sınırının çözüm şekline eleştiri getirmiştir⁶⁴. Urfa mebusu Yahya Kemal Bey de güney sınırıyla ilgili olarak aleyhte bir konuşma yapmıştır⁶⁵. Menteşe mebusu Şükrü Kaya Bey Batılı diplomatların tutumlarına tepki göstererek istenilenin elde edilememesini buna bağlamıştır. Şükrü Kaya Bey Batı Trakya'nın alınmasının şart olduğunu da dile getirmiştir⁶⁶. Görüşmeler sırasında söz alan Tekirdağ mebusu Faik Bey de antlaşmanın başarısız olduğunu savunmuş ve özellikle batı Trakya'nın alınamamasını sert bir dille eleştirmiştir⁶⁷.

Görüşmelere ertesi gün de devam edilmiş ve bu kez söz alan İzmir mebusu Mustafa Necati Bey batılılar yüzünden kuponlar ve Musul sorunun çözülmediğini ileri sürmüştür. Yine aynı mebus Yunanistan'dan istenen tamirat bedelinin de alınmamasını

60. *Nutuk*, II. Cilt, s. 786-787

61. *Nutuk*'un okunduğu dönemde yurt dışında bulunan Rauf Bey gıyabında yargılanmış ve cezalandırılmıştı. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey ile ilgili yargıları olumsuzdur ve bu bakış açısı da *Nutuk*'a yansımıştır.

62. Orbay, s.55

63. Bu istifanın ayrıntıları için bkz. *Nutuk*, II. Cilt, s. 792-793; Orbay, s. 83

64. *TBMM Zabıt Ceridesi*, II. Devre, 1. Cilt, s. 223-233

65. *a.g.e.*, s. 233-234

66. *a.g.e.*, s. 235-238

67. *a.g.e.*, s. 238-241

başarısızlık olarak nitelemiştir⁶⁸. Antlaşmayı eleştiren bir diğer mebus Saruhan mebusu Vasıf Bey olmuştur. Vasıf Bey adli kapitülasyonlar, ticaret sözleşmesi, kabotaj sorunu, şirketler ve diğer ayrıcalıklar nedeniye bağımsızlığın tam olarak sağlanamadığını iddia etmiştir. Vasıf Bey ayrıca Batı Trakya, Boğazlar ve tamirat konularında da beklenen sonucun elde edilemediğini öne sürmüştür⁶⁹.

İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey ılımlı bir üslup kullanarak Trakya ve Düyun-u Umumiye konularında bazı eksiklerin bulunmasına karşın antlaşmanın genel hatlarıyla başarılı olduğunu ifade etmiştir⁷⁰. Karesi mebusu Ahmet Süreyya Bey de antlaşmanın lehinde bir konuşma yapmış ve tam bağımsız bir devletin doğduğunu dile getirmiştir⁷¹. İstanbul mebusu Abdurraman Şeref'in konuşması ve ardından ve Hariciye Mazbata Muharriri Dr. Tevfik Rüştü Bey'in açıklamalarından sonra oturum sona ermiştir⁷².

23 Ağustosta kürsüye çıkan İsmet Paşa tüm eleştirilere cevap vermiş ve imzaladığı barış antlaşmasını sonuna kadar savunmuştur. İsmet Paşa konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine her konuda yardım ettiğini ve destek verdiğini özellikle vurgulamıştır⁷³.

İsmet Paşa'nın konuşmasından dört ayrı madde halinde Meclis'e sunulan Lozan barış Antlaşması onaylanmıştır⁷⁴.

Sonuç

Türkler açısından Lozan Konferansı, uzun ve yorucu bir mücadeleyle elde edilen askerî zaferin, siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlarının elde edilmeye çalışıldığı bir platformdur.

Lozan Barış Antlaşması, yakın zamana değin çok sayıda çalışmada ele alınmış ve üzerinde yorumlar yapılmıştır. Lozan ile ilgili araştırmaların hemen hepsi konuyu dış politika açısından ele almış ve Türkiye'nin uluslar arası kazançları ve kayıpları çerçevesinde değerlendirmiştir. Oysa Lozan Konferansı, Türkiye'nin uluslararası arenadaki yerini belirleyen sonuçlar doğurmasının yanı sıra, aynı zamanda iç politikada –belki de günümüze değin devam eden- tartışmaların, hatta gruplaşmaların tetikleyicisi olmuştur. Hükümet-İkinci Grup; Heyet-İkinci Grup; Hükümet-Heyet; özellikle de Rauf Bey-İsmet Paşa arasında Meclis içinde ve dışında konferans boyunca gerçekleşmiş olan diyaloglar geleceğe dönük kutuplaşmalara kaynaklık teşkil etmiştir.

Lozan Konferansının ilk dönem görüşmeleri sırasında İkinci Grubun göstermiş olduğu uzlaşmaz tutum, bu grubun tasfiyesi sürecini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın daha disiplinli ve örgütlü bir şekilde yapılanmaya yönelmesi için ciddi bir gerekçe teşkil etmiştir.

68. *a.g.e.*, s. 245-249

69. *a.g.e.*, s. 249-252

70. *a.g.e.*, s. 252-253

71. *a.g.e.*, s. 256-258

72. *a.g.e.*, s. 260-261

73. *TBMM Zabıt Ceridesi*, II. Devre, 1. Cilt, s. 264-281

74. *TBMM Zabıt Ceridesi*, II. Devre, 1. Cilt, s. 282-291; Bu oylamada 213 kabul oyuna karşılık 13-14 ret oyu çıkmıştır. İkinci Grubun yer almadığı ve neredeyse tümüyle Mustafa Kemal Paşa yanlılarının oluşturduğu Meclis'te 13-14 ret oyu kullanılması ilginçtir. Bu rakamlar Lozan Konferansı sırasında Ankara'da oluşan olumsuz havanın henüz ortadan kalkmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Lozan Görüşmeleri sırasında Ankara ile Lozan arasında yaşananlar, Rauf Bey -İsmet Paşa ayrılığını somutlaştırırken, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın daha da yakınlaşmasında etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki siyasal ortaklık 1937 yılına kadar devam etmiştir. 1920'den itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olan İsmet Paşa, Batı Cephesi komutanı olarak sağladığı güveni, Mudanya ve Lozan ile daha da pekiştirmiştir. Daha açık bir ifadeyle İsmet Paşa'nın Lozan Antlaşması ile elde etmiş olduğu siyasî güç, komutanlık dönemindeki gücünün çok ötesine ulaşmıştır.

Bu tarihten sonra Rauf Bey ile İsmet Paşa uzlaşmaz iki rakip haline gelmişlerdir. Hatta çelişkiler kısa zamanda Mustafa Kemal Paşa-Rauf Bey çatışmasına dönüşmüştür. Lozan'da istenilen sonucun alınamadığı dış sorunların bir kısmı sonraki yıllarda telâfi edilirken, Lozan sonrasında içerde başlayan anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları uzun yıllar giderilememiştir. Bu rekabet, ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde, yeni siyasî dengelerin oluşmasıyla bir uzlaşmaya dönüşebilmiştir.

KAYNAKÇA

- A.Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara, 1982
- Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, III. Cilt, 9. Baskı, İstanbul, 1969
- Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980
- Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III. Cilt İstanbul, 1967
- Cemil Bilsel, *Lozan*, II. Cilt, İstanbul, 1933
- Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, I. Cilt, İstanbul, 1957
- Josef Grew, *Atatürk ve İnönü*, (Çev.: M.Aşkın), İstanbul, 1966
- İsmet İnönü, *Hatıralar*, I. Cilt, Ankara, 1987
- Gothard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar*, Ankara, 1973
- Hakimiyet-i Milliye*
- Feridun Kandemir, *Siyasî Dargınlıklar*, II. Cilt, İstanbul, 1955
- Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943
- Dr.Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III.Cilt, İstanbul, 1968
- Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980
- Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, IV. Cilt, İstanbul, 1962
- Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara, 1968
- Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, II. Cilt, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1989
- Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara, 1964
- Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994

Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcılığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25. Cilt, 4. Sayı, 1970
Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*. 1919-1946, Ankara, 1971

Tanin

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Ankara, 1969

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Vakit